

ПРЕДАЈА И ПРОДАЈА ЗАРОБЉЕНИКА

У Марковој Цркви дошло је до примопредаје заробљених припадника и сарадника народнослободилачког покрета, између четника Драже Михаиловића, под командом Павла Мешковића и четника Косте Миловановића Пећанца, под командом Јове Шкаве, самозваног колубарског четничког војводе.¹ Неки од заробљеника поверовали су да ће гужва око примопредаје бити нова прилика да се покуша бекство. Међутим, четници се нису померили са својих стражарских места док им замена није дошла. Нови спроводници били су наоружани аутоматским оружјем. Изостала је и она очекивана гужва.

Покушали су да од нових спроводника сазнају шта их даље очекује. На многобројна питања ретко су добијали одговоре. Чим би чули питање, четници би обично окретали главу на другу страну, правећи се да ништа не чују. И оно мало четника што би их удостојило одговора, рекло би им да не зна. Али пошто их нису грдили и псовали а камоли тукли, изгледало је да ни сами не знају одговоре, па су временом престали и да их запиткују.

„После извршене четничке примопредаје заробљеника на инсистирање и потписе Драгољуба Ђенадића, Миладина Сретеновића и још неких у Марковој Цркви, из ове групе заробљеника издвојени смо и ослобођени: Живота Павловић, Продан Марјановић, Љубинка Марић, Мара Стојановић, Марија Браим; из Љига Миленко Милосављевић Башанин и Живота Радојевић, као и две жене, чијих се имена више не сећам, и ја" — каже Љубисав Јовановић, првоборац из Маркове Цркве.²

1. Јован Шкавовић — Јова Шкава, пушкарски радник у Ваљеву. рођен је у Травнику или околини. Пре другог светског рата имао је самосталну пушкарску радњу у Ваљеву, Улица Мајора Илића број 4 и припадао је четничкој организацији Косте Миловановића Пећанца. По избијању оружаног устанка прогласио се за колубарског четничког војводу. По ослобођењу као одметник крио се у Војводини. Откривен је и пресудом Окружног народног суда у Ваљеву од 17. новембра 1946. године проглашен за ратног злочинца и осуђен на смрт стрељањем.

2. Оригинал тх белешки чува се у Архиву ЦК СКЈ а копија у Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву.

Међу онима који су те вечери ослобођени, биле су и Љубинка Марић, члан КПЈ, и Славка — Мара Стојановић, члан СКОЈ-а, обе позадински радници из Мионице. Њих је пустио један познаник — четник³ из страже која их је преузела, уз награду од три хиљаде динара, колико су имале код себе⁴. Након тога одвео их је кући једног свог пријатеља и пошто се добро напио, терао је и њих да пију са њим и покушавао да над њима изврши обљубу. Како су га девојке енергично одбијале и запомагале, отишао је у село и позвао још једног четника у помоћ. Међутим, ни то му није помогло. Незадовољан што није остварио своје подле планове, осећао се и понижен због тога па их је поново спровео у Мионицу и предао тамошњој четничкој команди. Ту су Љубинка и Мара поново саслушаване а након тога су пуштене кућама уз обавезу да се у одређене дане јављају овој команди.

Након ове четничке примопредаје пред заробљеничком колоном појавио се на зеленом ждрепцу, обливеном знојем и пеном, човек у четничкој униформи, са кићанкама на шубари и реденицима око себе. Захваљујући присуству мештана из Маркове Цркве и околних села, у самој колони врло брзо су сазнали да је то четнички војвода Јова Шкава. Пролазећи поред заробљеничке колоне, непрестано је буљио у људе, скидао им капе, бацао их на земљу и газио по њима. А затим затеже узде, коњ зарза и стаде да говори:

„Браћо, Срби! Ја видим да се ви овде мучите, али шта можемо. . . Комунистичке вође су погазиле споразум. Њиховом кривицом је дошло до братоубилачког рата. . . Немци су према нама Србима били добри и ми се на њих не можемо пожалити. . . Комунисти су криви што је дошло до крви и жртава. . . Нема се шта очекивати од Русије и Стаљина, мајку му његову. . . Ја вам дам реч и гарантујем својом четничком чашћу да нико од вас неће бити предат Немцима. . . За вас је овде припремљен конак и вечера. Знамо да сте уморни, али још мало издржите па ћете се осећати удобно. Километар — два, нећете ићи даље. Ту је логор. . . Ви ћете, браћо, бити пуштени, ми знамо да сте заведени. . . Ајде, крените још мало. . .”⁵

После ових речи у колони наста затишје, које убрзо прекиде жагор. Многе је ова прича утешила па су пожурили да своја осећања саопште другу крај себе. Наравно било је и оних који му нису поверовали, јер су од раније имали горка искуства са четници-

3. Био је то Живојин Степановић Куруља, четник из Вировца код Мионице а учинио је то уз сагласност Сретена Мартиновића Дринског, возача из Ваљева, који се септембра 1941. године, као рањени четник скривао и лежио у породици Марића из села Мионица.

4. Био је то новац које су оне прикупљале за потребе Валчевског НОП одреда. Дале су «у новац јер су веровале да је боље да га предају и да се тако спасу него да им га четници или Немци одузму»

5. Милош Браловић: *Равено срце*, Београд, издање аутора, 1968. године, стр. 89.

ма и другим народним издајницима. Секула Бојиновић, земљорадник из Робаја код Мионице⁶, добро се исхркнуо и поштено отпљуноу, уз питање:

— Па зар нећемо у логор?

— Хоћете, браћо! Хоћете! Само се не бојте! Нико не жели вашу смрт, а најмање ја. . . Ја хоћу да ви живите, да се жените и удајете, па и мене на свадбу да зовете, јер су мајци Србији и те како потребна њена деца — додао је Јова Шкава.

Ко зна шта би још Јова Шкава говорио да није приметио да га готово више нико не слуша. Мало поћута а онда нареди да колоне крене даље у правцу суседног села Словца, које је одатле



Ратковачки или „гвоздени“ мост на Колубари код Словца

удаљено нешто мање од два километра. Убрзо затим на челу колоне и сам је нестао у магли која се већ била опустила долином реке Колубаре. На зачељу затвореничке колоне са својом четом четника ишао је Јован Митровић, резервни капетан I класе бивше југословенске војске из Дучића код Мионице.

Заробљеници су се кретали споро и тихо, али нису могли проћи незапажено. Док су пролазили кроз село, излазили су на пут људи, жене и деца да их виде. Пружали су им комадиће хлеба, сира, сланине или друго што им се од хране нашло при руци. Неке жене су и пригушено нарицале, а четници су их ућуткивали

6. У кући Десаике и Секуле Бојиновића 18. септембра 1941. године први пут се друг Тито срео са својим партизанима на ослобођеној територији.

и враћали у своја дворишта. Оне које нису успеле да се примакну заробљеничкој колони, своје дарове пребацивале су у луку преко спроводника а партизани су их хватали како до кога стигну. Четнике је то још више љутило па су галамили и пожуривали заробљенике. Било је више него очигледно да им је стало да што пре изађу из овог насељеног места.

Из Маркове Цркве изашли су на пут који од Врачевића и Наномира преко Придворице и Ратковца води према Словцу. Кад су се приближили гвозденом моету на реци Колубари, долином је владао мрак. Ту околност и тренутак четничке непажње иокористио је Обрад Радивојевић, опанчарски радник из Шопића код Лазареваца, искочио у страну и скотрљао се у јарак⁷. Срећом, сем најближих другова нико га више није приметио, па је тако његово бекство остало незапажено.

Тек што су прешли гвоздени мост, колона је стала. О томе је Војин Ђурашиновић — Костја⁸ касније писао:

„ . . . Помислих — то је због уговорене акције. Међутим, четници не вичу и не пожурују нас. Закључих да смо стали по њиховој вољи. Ваљда смо стигли до тог логора о којем говоре. Једва сам чекао да макар негде седнем.

Гледам околост. Нигде се не види никаква кућа. Мислим откуд овде логор. Док се тако окрећем, одједном ми се учини да ивицом пута прође Немац. Журно је нестао а помрчина је, па помислих да ми се учинило. Опег се са зебњом сетих оног Божиног разговора⁹ у Мионици. Таман мислим о томе, кад заиста, на своје велико запрепашћење, угледах правога Немца. Погледах надесно. Они стоје поред четника. Појављују се свуда око нас — као да ничу из земље. Почех да дрхтим. Обузе ме клонуло. Био сам огорчен што није започела, а могла се извести она уговорена акција. Да сам ово знао, чини ми се — почео бих сам с неколицином око себе, па било с које стране. Сада се више ништа не може учинити. Видим — пропали смо: знам добро што нас чека код Немаца. Нисмо ни обични људи, него партизани, комунисти, на које су Немци огорчени. Они стрељају чак и обичне људе. . . ”

Још пре Ђурашиновића присуство Немаца приметили су заробљеници који су ишли на челу колоне. Један од њих, Живко Ла-

7. Кад је заробљеничка колона прошла, он је прешао набујалу Колубару код Радивојевића бране у Ратковцу и склонио се у оближње куће. Пар дана касније четници су открили његово присуство и поново га ухапсили. Међутим, на интервенцију неких познатика он је пуштен кући.

8. Војин Ђурашиновић — Костја: *Стазама пролетерским*, Београд 1961, стране 205 и 206.

9. Божидар Божа Максимовић, инжењер грађевинарства у Београду, устаничких дана 1941. године био је партијско-политички радник у Белановици и околини. а за време задржавања ове колоне у Мионици питао је једног четничког поручника да ли је тачно да ће их предати Немцима.

Ловић, земљорадник из Санковића, села недалеко од Мионице¹⁰, описује:

„... Кад смо били на мосту на Колубари, ја сам приметити и с леве и са десне стране Немце, али смо ишли по мраку па нисам био сасвим сигуран да су то они. Тек кад је зачеље колоне ушло на мост, видели смо Немце и упаљене лампе. Чим смо стигли у Словац, чули смо и рад мотора на камионима, а и видели смо и како Немци гурају наше другове у те камионе...”

Мрак у Словачкој клисури дуго је скривао присуство Немаца и њихове намере. Светлост петролејки из кућа испод Јерининог града и околних брда омогућавала је да се само примети по где која силуета немачких војника. Тек када су им се они почели приближавати са упаљеним батеријским лампама, многима је постало очигледно њихово присуство на овом подручју.

Појава Немаца изазвала је најдрње слутње. У том се зачу глас једног надобудног Немца који је више лично на крик, него на људски говор. Чим су и последњи заробљеници стигли у Словац¹¹, командовао је да се стане. И сви су стали. Ту су се суочили очи у очи са немачким војницима. Био је то прави шок за сваког од њих. Голоруки и немоћни нашли су се у чуду. Оваквој клопци нису се надали. Многе од њих пробио је хладан зној. Милош Бурлић, поштански радник из Ужица, схватајући безнадежност ситуације у којој се нашао, скинуо је своју капу на којој су се познавали трагови звезде петокраке од црвене чоје и бацио је с моста у набујалу Колубару.

Испред зграде Здравствене задруге чекала их је колона од двадесетак немачких камиона, две батерије топова и већи број окупаторских војника са бројним и разноврсним пешадијским наоружањем. Блеснуше фарови немачких камиона, а затим један за другим почеше да пролазе мимо заробљеничке колоне немачки војници. Зауставише се тек када је први немачки војник стигао до зачеља колоне. У том тренутку пред окупаторске војнике и старешине изашао је тумач. . . Није требало много чекати па да се чује наредба за покрет. Већ после неколико корака поново их зауставише, а онда их окренуше налево и наредише им да се престоје у врсту. Око њих су и даље стајали Немци и четници и будно мотрили на сваки њихов покрет. Нешто касније четници су се помакли лево и десно а Немци су потпуно преузели стражу. Заробљеници се одједном нађоше опкољени немачким војницима до зуба наоружаним, од којих су многи у једној руци држали машингевере а у другој дрвене мотке.

Уследила је наредба да се почне са укрцавањем; једни су их одбројавали а други су их грубо гурали у камионе покривене ци-

10. Сценографске белешке са разговора учесника НОБ-а из среза колубарског у Мионици, који се чувају у Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву.

11. Насељено место Словац за време другог светског рата било је у саставу општине лозничке, у срезу ваљевском, а удаљено је око 20 км од Ваљева према Београду.

радама. Оног који није могао да се брзо испуже и попне у камион, тукли су ногама и рукама, моткама и кундацима. Све је пуцало од удараца па је одјекивала Словачка клисура. Ретко је ко успевао да се провуче и да не добије батине. Ако се измакао ударцу који је долазио са леве стране, онда га је стигао са десне. Зато је било најбоље што пре наћи се у камиону иако их је тамо очекивала потпуна неизвесност.

У камионе су их сабијали као „сардине“, само да их што више стане. Кад се један камион напуни, у њега би улазила по два Немца са машингеверима преко груди и по два четника са пушка-



Словац — место где су четници предали Немцима заробљене партизане

ма у рукама. Седали би на клупе крај излаза, а онда би се подизала и затварала задња страница на карасерији камиона. Било је смешно и тужно гледати Немце и четнике који седе један поред другог и међусобно се споразумевају покретима главе.

„Размишљам: Зар је могућно да су и ови четници рођени у народу који се у својој историји толико пута тукао са Немцима? Српска војска се Немцима није дала ни на Колубари, а ни касније — ишла је преко Албаније, подноећи велике муке. А погледај шта ови раде! Није то први пут да Немци долазе у нашу земљу као освајачи и пљачкаши, а четници нађоше да нас, што се тако искрено боримо против Немаца, предају баш њима. . .“

У жељи да што више одобровољи немачке власти и од њих обезбеди веће количине оружја и муниције, Дража Михаиловић је непосредно уочи свог састанка са Немцима у Дивцима, одржаног 11. новембра 1941. године у кафани Даринке Поповић, преко пута железничке станице у овом селу, одобрио да се Немцима преда 365 заробљених партизана. Међутим, та предаја обављена је 13. новембра 1941. године око 19 часова, значи два дана касније. Предају заробљених партизана Немцима обавио је Јова Шкава, тада војвода четника Косте Миловановића Пећанца. Ту околност је добро знао и сам Дража па је на суђењу поеле рата покушао да се одрекне свог ма каквог учешћа у овом догађају. Међутим, том приликом Шкава је и пред судским органима потврдио да је ову предају извршио по Дражином наређењу, које му је пренео његов претпостављени командант Дача Поповић.

Настојећи да избегне заслужену казну, Дража Михаиловић је на суђењу овако објаснио свој подли акт:

„То се десило много раније од састанка у Дивцима и то је било на овај начин. У области Мионице, у време започете борбе, био је ухваћен један број партизана. Мишић их је обишао и са њима пријатељски разговарао. Да ли су били у Планиници, ја тачно не знам. У том времену и ја сам имао око 150 Немаца — заробљеника и ја их због исхране нисам могао држати у Равној гори, него сам их послао у Пожегу да се тамо хране.

Са Равне горе отишли су у Струганик где је било више магацина. После их је послао у Мионицу Богдан Брајовић¹³. Он их је продао¹⁴ по глави Немцима, а не предао.

О продаји заробљених припадника и сарадника народноослободилачког покрета Немцима Станка Лаковић, носилац Партизанске споменице 1941. године из Титовог Ужица, каже:

„ . . . Још док сам ја била у четничком заробљеништву на Равној гори, Никола Калабић је ишао у Белановицу на састанак са својим оцем. Том приликом четници су од Немаца добили осам до десет сандука муниције. Никола Калабић је лично добио парабелум и стројницу. Сећам се, четници из његове пратње су донели и кожну торбу нових недићевих, тек одштампаних петобанки. Хвалили су се и говорили да су за обичног партизана добили по три хиљаде динара, за комунисте по шест хиљада а за партизанске руководиоце од осам до

13. Богдан Брајовић, родом из Црие Горе, а уочи другог светског рата радио је као шеф Железничке станице Иверац у Попучкама код Ваљева. Као резервни поручник бивше југословенске војске пришао је четницима Косте Миловановића Пећанца. У почетку је био начелник штаба у Доњеколубарском четничком одреду Јове Шкаве а потом и његов командант. Пред ослобођење повукао се из земље. Као емигрант живи у СР Немачкој.

14. В. Казимировић, н. д. стр. 133, тврди да су продати по три хиљаде динара по глави.

15. Изјава Драже Михаиловића на суђењу. Књига *Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом*, Београд 1946, стр. 23, 55, 66, 128, 356, 509 и 536.

десет хиљада динара. Тим поводом претили су мени и другарици Вери Ваљаревић да ће предати и нас Немцима и тако зарадити још шест хиљада динара. . ."¹⁶

Ван сумње је чињеница да је Дража овом предајом имао намеру да задобије још веће поверење Немаца и да учврсти своје пријатељство са њима. Пошто се његова очекивања од састанка у Дивцима нису обистинила, желео је да порекне те договоре и да своју одговорност превали на другог. Немци су тих дана веровали да ће изазивањем братоубилачког рата у Србији битно поправити своје позиције на овом фронту. Тим поводом Валтер Грубер, шеф пропагандног одељења, у листу Ново време објавио је чланак под насловом **Ситуација у Србији се разбистрава**¹⁷. У том тексту Грубер истиче да је на новонастале прилике у Србији битно утицао успех Немаца на Источном фронту, што се посебно одразило на слабљење „банди“, како је називао партизанске јединице. „Најзад је дошло до борби и обрачунавања између самих бандита. . . Србија ће бити радикално очишћена од комунистичке куге и њених клицоноша. Ко се удружио са комунистима, доживеће исту судбину као и они“, пише у поменутом тексту Валтер Грубер.

Мада је било очигледно да је план о предаји партизана био раније донет а требало је само заварати траг о учесницима у његовој реализацији, Јозо Томашевич, амерички држављанин¹⁸, то овако објашњава:

„ . . . Иако у Дивцима није постигнут никакав споразум, четници су наставили с политиком коју су почели у новембру, борбом против партизана, али не и борбом против Нијемаца. Једна од четничких акција која је жестоко загорчала односе између четника и партизана догодила се два дана послје састанка у Дивцима. Један четнички командант, чије је позивање на Михаиловића сумњиво, вјероватно је без његова знања изручио Нијемцима 365 партизана које су четници раније заробили. Осим тридесетак њих, сви ти заробљеници су касније смакнути или послати у концентрационе логоре.“

У својим сећањима на те тешке дане Михаило Стојановић¹⁹, првоборац из Мионице, истиче да је народ овог краја страшно патио због почетка братоубилачког рата и ове подле четничке издаје. По његовим речима, нико више није желео да види четнике у свом месту, а затим додаје: „Многи су их осуђивали због ове из-

16. Из изјаве Стаике Лаковић дате аутору овог рукописа 8. јануара 1987. године.

17. Квислиншки лист *Ново време*, Београд, број 169, од 16. новембра 1941. године.

18. *Четници у другом светском рату 1941—1945*. „Либер“, Загреб 1979.

19. Михаило Стојановић Брка у то време био је водник у Колубарском батаљону Вал>евског НОП одреда.

даје. . . У народу је завладала општа туга. . . Људи су морали да извршавају њихова наређења, али све је било мање оних који су марили за четнике. . ."²⁰

Да ова тврдња није без основа, говоре многе чињенице. Између осталог и то да је након немилог догађаја у Марковој Цркви дошло и до промена општинских власти.

20. Стенографске белешке са разговора учесника НОБ-а из среза колубарског у Мионици, које се чувају у Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву.